УДК 378, 937

НАУКОВИЙ СТАТУС ПОНЯТТЬ «КОМПЕТЕНЦІЯ» І «КОМПЕТЕНТНІСТЬ» У СИТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Є.А.Улятовська
кандидат педагогічних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

У статті піднімається питання про істотні зміни характеру сучасної освіти, які все більш орієнтують його на вільний розвиток особистості, на творчу ініціативу, самостійність, конкурентоспроможність, мобільність майбутнього фахівця. В якості результату освіти в сукупності мотиваційно-ціннісних, когнітивних складових виступають поняття компетенція і компетентність. Виділено три етапи становлення компетентнісного підходу в освіті, подано їх змістовну характеристику. Особливої уваги надано структурі професійної компетентності вчителя, конкретизовано чотири її блоки; визначено п'ять ключових компетенцій.

Ключові слова: *компетенція, компетентність, компетентний.*

Суттєві зміни характеру освіти (його спрямованості, цілей, змісту), що відбуваються наприкінці XX і початку XXI ст., все більш явно орієнтують його на вільний розвиток особистості, на творчу ініціативу, самостійність, конкурентоспроможність, мобільність майбутнього фахівця.

Існуюча довгі роки «ЗУН-парадигма» результату освіти включала теоретичне обґрунтування, визначення номенклатури, ієрархії умінь і навичок, методик формування, контролю й оцінки. Ця парадигма приймалася співтовариством і досі приймається деякою його частиною. Однак переорієнтація цілей освіти співвідноситься з глобальним завданням забезпечення входження людини в соціальний світ, його продуктивну адаптацію в цьому світі, викликає необхідність постановки питання забезпечення освітою більш повного, особистісно та соціально-інтегрованого результату. В якості загального визначення такого інтегрального соціально-особистісно-поведінкового феномена як результату освіти в сукупності мотиваційно-ціннісних, когнітивних складових і виступило поняття компетенція/компетентність.

Зрозуміло, що у світлі сучасних вимог до фахівця з вищою професійною освітою, які складаються під впливом ситуації на ринку праці й таких питань, як прискорення темпів розвитку суспільства, інформатизації середовища, авторитарно-репродуктивна система навчання, орієнтована на одержання знань, застаріла. У мінливому світі система освіти повинна формувати такі нові якості випускника як ініціативність, інноваційність, мобільність, гнучкість, динамізм і конструктивність. Майбутній фахівець повинен володіти прагненням до самоосвіти упродовж усього життя, володіти новими технологіями, розуміти можливості їх використання, вміти приймати самостійні рішення, адаптуватися в соціальній і майбутній професійній сфері, розв'язувати проблеми і працювати в команді, бути готовим до перевантажень, стресових ситуацій і вміти швидко з них виходити. Аналіз джерел з даної проблеми показує всю складність, багатомірність і неоднозначність трактування як самих понять «компетенція», «компетентність», так і заснованого на них компетентнісного підходу до процесу й результату освіти. Слід зазначити, що широка дискусія з даних питань виявила різні трактування розглянутих термінів.

Насамперед слід зазначити, що орієнтація освіти на компетенції формувалася в 70-х роках в Америці у загальному контексті запропонованого Н.Хомським у 1965 році (Массачусетський університет) поняття «компетенція» стосовно теорії мови, трансформаційної граматики. Таким чином, у 60-х роках минулого століття вже було закладено розуміння розглянутих зараз відмінностей між поняттями «компетенція» й «компетентність», де останнє трактується як інтелектуально й особистісно-зумовлений досвід соціально-професійної життєдіяльності людини, що ґрунтується на знаннях.

Однак самі поняття «компетенція», «компетентність», «компетентний» широко використовувалися й раніше – у побуті, літературі, їх тлумачення наводилося в словниках. Так, наприклад, у «Словнику іноземних слів» наводиться таке визначення: «компетентний (лат. competens, competentis належний, здатний) – знаючий, знавець у певній галузі; який має право за своїми знаннями або повноваженнями робити чи вирішувати що-небудь, судити про що-небудь» [5]. Узагальнюючи формулювання термінів «компетенція» й «компетентність» у

© Є.А. Улятовська, 2015

тлумачних словниках, можна зробити висновок, що між даними поняттями має місце істотна відмінність, а саме: «компетенція» – це якесь абстрактне поняття (коло питань, в яких хто-небудь добре обізнаний), а «компетентність» – особистісна якість (обізнаність, привласнена особистістю компетенція). Компетенція, в перекладі з латинської, означає коло питань, в яких людина добре обізнана, володіє знаннями та досвідом. Компетентна у певній галузі людина володіє відповідними знаннями та здібностями, що дозволяють їй обґрунтовано судити про цю сферу та ефективно діяти в ній.

Аналіз робіт з проблеми компетенції/компетентності (В.І.Байденко, Л.І.Берестова, Г.Є.Білицька, Н.А.Гришанова, В.Н.Куніцина, Н.В.Кузьміна, А.К.Маркова, Дж.Равен, Н.Хомський, А.В.Хуторський, Р.Уайт та ін.) дозволяє умовно виділити три етапи становлення компетентнісного підходу в освіті. Так, перший етап – 1960-1970 рр. – характеризується введенням у науковий апарат категорії «компетенція», створенням передумов розмежування понять компетенція/компетентність. Із цього часу починається в руслі трансформаційної граматики та теорії навчання мовам дослідження різних видів мовної компетенції, запровадження поняття «комунікативна компетентність» (Д.Хаймс).

Другий етап – 1970-1990 рр. – характеризується використанням категорії компетенція/компетентність в теорії та практиці навчання мови (особливо нерідній), професіоналізму в управлінні, керівництві, менеджменті, у навчанні спілкуванню, розробляється зміст поняття «соціальні компетенції/компетентності». Так, у роботі Дж.Равена «Компетентність у сучасному суспільстві», що з'явилася в Лондоні в 1984 р., дається розгорнуте тлумачення компетентності [8]. Це таке явище, яке «складається з великої кількості компонентів, багато з яких відносно незалежні один від одного, ... деякі компоненти відносяться скоріше до когнітивної сфери, а інші – до емоційної, ... ці компоненти можуть заміняти один одного в якості складових ефективної поведінки». При цьому, як підкреслює Дж.Равен, «види компетентності» суть «вмотивовані здібності».

Звертає на себе увагу широка представленість у різних видах компетентності категорій «готовність», «здатність», а також фіксація таких психологічних якостей, як «відповідальність», «впевненість». Дослідники у всьому світі в цей період починають не тільки вивчати компетенції, виділяючи від 3-х до 39-и (Дж.Равен) видів, але й будувати навчання, приймаючи компетентність як кінцевий результат цього процесу (Н.В.Кузьміна, А.К.Маркова, Л.А.Петровська). При цьому для різних діяльностей виділяються різні види компетентності. Наприклад, для мовної компетенції/компетентності Рада Європи (1990) виділяє стратегічну, соціальну, соціолінгвістичну, мовну й навчальну.

Необхідно відзначити, що Н.В.Кузьміною на матеріалі педагогічної діяльності компетентність розглядається як «властивість особистості». Професійно-педагогічна компетентність, за Н.В.Кузьміною, включає п'ять елементів або видів компетентності: спеціальна й професійна компетентність в області дисципліни; методична компетентність у сфері способів формування знань, умінь в учнів; соціально-психологічна компетентність у сфері процесів спілкування; диференційно-психологічна компетентність у сфері мотивів, здібностей, напрямків учнів; аутопсихологічна компетентність в області достоїнств і недоліків власної діяльності та особистості [3, 4].

У цей же час в соціальній психології Л.А.Петровська розглядає комунікативну компетентність і пропонує конкретні спеціальні форми тренінгів для формування цієї «властивості особистості» [7].

Третій етап дослідження компетентності як наукової категорії освіти, починаючи з 1990 р., характеризується появою робіт А.К.Маркової (1993, 1996), де в загальному контексті психології праці професіональна компетентність стає предметом спеціального всебічного розгляду. У структурі професійної компетентності вчителя А.К.Маркова виділяє чотири блоки [6]:

а) професійні (об'єктивно необхідні) психологічні та педагогічні знання;

б) професійні (об'єктивно необхідні) педагогічні вміння;

в) професійні психологічні позиції, установки вчителя, що вимагаються від нього фахом;

г) особистісні особливості, що забезпечують оволодіння вчителем професійними знаннями й уміннями.

Далі вченими виділяються спеціальний, соціальний, особистісний та індивідуальний види професійної компетентності, а також робиться акцент на соціально-психологічний

(конфліктологія) і комунікативний аспекти компетентності вчителя. Так, згідно з Л.М.Мітіною, поняття «педагогічна компетентність» включає «знання, уміння, навички, а також способи і прийоми їх реалізації в діяльності, спілкуванні, розвитку (саморозвитку) особистості». Відповідно, автор виділяє дві підструктури: діяльнісну й комунікативну. Крім того, в роботах цього періоду поняття «компетентність» трактується по-різному: і як синонім професіоналізму, і як одна з його складових.

Таким чином, третій етап розвитку компетентнісного підходу характеризується виділенням кола компетенцій, які повинні розглядатися як бажаний результат освіти. У доповіді міжнародної комісії з освіти для XXI століття «Освіта: прихований скарб» Жак Делор, сформулював «чотири стовпи», на яких ґрунтується освіта: навчитися пізнавати, навчитися робити, навчитися жити разом, навчитися жити» [1], визначивши, по суті , основні глобальні компетентності. Так, на думку Жака Делора, одна з них свідчить – «навчитися робити, з тим, щоб придбати не тільки професійну кваліфікацію, але і в більш широкому сенсі компетентність, яка дає можливість справлятися з різними численними ситуаціями і працювати в групі» [1, 37].

Цього ж року на симпозіумі в Берні (27-30 березня 1996 р.) за програмою Ради Європи було поставлено питання про те, що для реформ освіти істотним є визначення ключових компетенцій, які повинні придбати ті, хто навчається, як для успішної роботи, так і для подальшої вищої освіти. В узагальнюючій доповіді В.Хутмахера було відзначено, що саме поняття компетенція, входячи в ряд таких понять, як уміння, компетентність, здатність, майстерність, змістовно досить точно не визначено. Проте, як зазначив доповідач, усі дослідники погоджуються з тим, що поняття «компетенція» ближче до понятійного поля «знаю, як», ніж до поля «знаю, що». Слідом за Н.Хомським, В.Хутмахер підкреслює, «що вживання є компетенція в дії ...». Відзначивши, що основний розробник компетенцій Г.Халаж розглядає їх формулювання як відповідь на виклики, що стоять перед Європою (збереження демократичного відкритого суспільства, мультилінгвізм, мультикультура, нові вимоги ринку праці, розвиток комплексних організацій, економічні зміни та ін.), В.Хутмахер наводить прийняте Радою Європи визначення п’яти ключових компетенцій, якими «повинні бути оснащені молоді європейці». Це такі компетенції:

- «... політичні та соціальні компетенції, такі як здатність приймати відповідальність, брати участь у прийнятті групових рішень, вирішувати конфлікти ненасильницьки, брати участь у підтримці та покращенні демократичних інститутів;

- компетенції, пов’язані з життям в багатокультурному суспільстві. Для того, щоб контролювати прояв расизму й ксенофобії та розвиток клімату нетолерантності, освіта повинна «оснастити» молодих людей міжкультурними компетенціями, такими, як прийняття відмінностей, повага інших і здатність жити з людьми інших культур, мов і релігій;

- компетенції, що відносяться до володіння усною й письмовою комунікацією, які особливо важливі для роботи й соціального життя, з акцентом на те, що тим людям, які не володіють ними, загрожує соціальна ізоляція. У цьому ж контексті комунікації все більшу важливість набуває володіння більш ніж однією мовою;

- компетенції, пов’язані зі зростанням інформатизації суспільства. Володіння цими технологіями, розуміння їх застосування, слабких і сильних сторін та способів критичного судження стосовно інформації, поширюваної масмедійними засобами й рекламою;

- здатність навчатися впродовж життя в якості основи безперервного навчання в контексті як особистого професійного, так і соціального життя».

Ключові компетенції, таким чином, відіграють роль показників, що визначають адекватний прояв соціального життя людини в сучасному суспільстві. Проведений аналіз розвитку компетентнісного підходу показує, що в даний час освіта зіткнулася з достатньо важким і неоднозначно розв’язаним дослідниками завданням визначення як змісту цього поняття, так і підстав розмежування ключових компетенцій та обсягу їх компонентів. Це, у свою чергу, ускладнює й розробку підходів (процедур, критеріїв, інструментів) до їх оцінки як результату освіти. З цією метою дослідниками були виділені кілька основних компетенцій (видів).

1. Компетенції, що відносяться до самої людини як особистості, суб’єкта діяльності, спілкування:

- компетенції здоров’язбереження: знання та дотримання норм здорового способу життя, знання небезпеки куріння, алкоголізму, наркоманії, СНІДу; знання й дотримання правил

особистої гігієни, побуту; фізична культура людини, свобода й відповідальність вибору способу життя;

- компетенції ціннісно-смислової орієнтації у світі: цінності буття, життя; цінності культури (живопис, література, мистецтво, музика) науки; виробництва; історії цивілізацій, власної країни; релігії;

- компетенції інтеграції: структурування знань, ситуативно-адекватної актуалізації знань, розширення збільшення накопичених знань;

- компетенції громадянськості: знання й дотримання прав і обов'язків громадянина; свобода й відповідальність, впевненість у собі, власну гідність, громадянський обо'язок; знання й гордість за символи держави (герб, прапор, гімн);

- компетенції самовдосконалення, саморегулювання, саморозвитку, особистісної та предметної рефлексії; сенс життя; професійний розвиток; мовний і мовленнєвий розвиток; оволодіння культурою рідної мови, володіння іноземною мовою.

2. Компетенції, що відносяться до соціальної взаємодії людини та соціальної сфери:

- компетенції соціальної взаємодії: з суспільством, спільнотою, колективом, сім'єю, друзями, партнерами, конфлікти та їх погашення, співпраця, толерантність, повага і прийняття іншого (раса, національність, релігія, статус, роль, стать), соціальна мобільність;

- компетенції у спілкуванні: усному, письмовому, діалог, монолог, породження й сприйняття тексту; знання й дотримання традицій, ритуалу, етикету; кроскультурні спілкування; ділова переписка; діловодство, бізнес-мова; іншомовне спілкування, комунікативні завдання, рівні впливу на реципієнта.

3. Компетенції, що відносяться до діяльності людини:

- компетенція пізнавальної діяльності: постановка й вирішення пізнавальних завдань; нестандартні рішення, проблемні ситуації – їх створення й розв'язання; продуктивне й репродуктивне пізнання, дослідження, інтелектуальна діяльність;

- компетенції діяльності: гра, навчання, праця; засоби і способи діяльності: планування, проектування, моделювання, прогнозування, дослідницька діяльність, орієнтація у різних видах діяльності;

- компетенції інформаційних технологій: прийом, переробка, видача інформації; перетворення інформації (читання, конспектування), мас-медійні, мультимедійні технології, ком'ютерна грамотність; володіння електронною, інтернет-технологією.

Якщо уявити ці компетенції як актуальні компетентності, то очевидно, що останні будуть включати такі характеристики, як: а) готовність до прояву компетентності (мотиваційний аспект); б) володіння знанням змісту компетентності (когнітивний аспект); в) досвід прояву компетентності в різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях (поведінковий аспект); г) відношення до змісту компетентності й об'єкта її застосування (ціннісно-смисловий аспект); д) емоційно-вольова регуляція процесу й результату прояву компетентності.

Щодо поняття «професійна компетентність» можна виділити два основні напрями тлумачення поняття компетенції: по-перше, здатність людини діяти у відповідності зі стандартами (функціональний підхід); по-друге, характеристики особистості, що дозволяють їй домагатися результатів у роботі (особистісний підхід). Термін «професійна компетенція» відносно новий у психолого-педагогічній науці. Професійна компетентність – це якість, властивість або стан фахівця, що забезпечує разом або окремо його фізичне, психічне або духовне становище відповідно необхідності, потребам, вимогам певної професії, спеціальності, спеціалізації, стандартам кваліфікації, займаної або виконуваної службової посади.

Доцільність запровадження даного поняття обумовлена широтою його змісту, інтегративною характеристикою, що об'єднує такі поняття, як професіоналізм, кваліфікація, професійні здібності. Аналіз представлених у науці формулювань терміну «професійна компетентність» дозволяє виділити такі складові професійної компетентності, як: сукупність знань, умінь, що визначають результативність праці; обсяг навичок виконання завдання; комбінація особистісних якостей і властивостей; комплекс знань і професійно-значущих особистісних якостей.

Оскільки специфічних професійних компетенцій – велика кількість, виникає необхідність найбільш загальної класифікації професійних компетенцій, яка передбачає їх поділ на три великі класи [2]:

І. Предметні (спеціальні), що є основою для реалізації професійних функцій.

ІІ. Надпрофесійні (або базові), необхідні для ефективної роботи в організації.

ІІІ. Ключові, що визначають успішну соціалізацію кожного випускника ВНЗ.

У свою чергу, індивідуальні якості людини також впливають на процес виконання професійних завдань, і саме вони складають основу творчого стилю роботи. Засоби вимірювання компетенцій у студентів повинні виявляти не лише змістовний, а й діяльнісний компонент підготовленості випускника, що передбачає їх демонстрацію або застосування в конкретній ситуації.

Даний шлях передбачає включення в практику оцінювання у вищому навчальному закладі наступних заходів: складання портфоліо студентів; застосування в навчальному процесі практико-орієнтованих і ситуаційних завдань, спрямованих на виявлення ключових і предметних компетенцій випускників; обов'язковий публічний захист дипломних/магістерських робіт; уведення в практику проміжного контролю комплексних іспитів; включення в підсумковий державний іспит інтегрованих завдань професійної спрямованості; збільшення кількості практикумів, що дозволяють демонструвати свої компетенції; розробку тестів мінімальної компетентності; використання кейс-вимірників (кейс-вимірювачі зазвичай включають спеціальні проблемні завдання, в яких студенту пропонують осмислити реальну життєву ситуацію, що відображатиме практичну проблему й актуалізує певний комплекс професійних знань. Відмінною особливістю такої проблеми є відсутність однозначних рішень, що спонукає студента шукати шляхи оптимізації підходів, аналізувати методи рішень і аргументувати свій вибір методу. В основному ці вимірники призначені для супроводу спеціальних та гуманітарних дисциплін, а не для дисциплін природничого циклу, де найчастіше існує однозначне рішення поставленого перед студентом завдання).

Основу формування компетенцій становить досвід студентів, який може проявлятися опосередковано, через висловлення власної думки в ході дискусії чи обговорення вводу нових понять. З цього випливає, що в число форм і методів компетентнісного підходу входять не тільки діяльні (рольові ігри, дослідницька робота учнів, практикуми, метод проектів та ін.), але й вербальні (звернення до досвіду студента, відкрите обговорення проблемних ситуацій, дискусій та ін.).

Якщо формування ключових компетенцій розглядати як результат освіти, то треба визнати, що вони повинні «пронизувати» зміст усіх навчальних дисциплін і виступати одним з чинників реалізації наступності у навчанні. Орієнтація на формування ключових, базових, професійних компетенцій повинна мати на увазі розвиток у студентів прагнення до найвищих професійних досягнень, яке стимулює безперервність процесу розвитку й саморозвитку професійної компетентності.

1. Делор Ж. Образование: сокрытое сукровище / Ж. Делор. – UNESCO, 1996.
2. Иванов Д. И. Компетенции и компетентностный подход в современном образовании / Д. И. Иванов // Завуч. – 2008. – № 1. – С. 4-24.
3. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. – М., 1990.
4. Компетентнісний підхід. Система впровадження в школі. – Київ : Шкільний світ. – 2010.
5. Кузьмина Н. В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования / Н. В. Кузьмина. – М., 2001.
6. Локшина С. М. Краткий словарь иностранных слов / С. М. Локшина. – М. : Сов. энциклопедия. – 1971. – 384 с.
7 Маркова А. К. Психология труда учителя /А. К. Маркова. – М., 1993.
8. Петровская Л. А. Компетентность в общении / Л. А. Петровская – М., 1989.
9. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен / Пер. с англ. – М. : «Когито-Центр», 2002. – 396 с.
10.Реалізація Європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України. – Київ : Педагогічна думка, 2009.

Улятовская Е. А. Научный статус понятий «компетенция» и «компетентность» в системе высшего образования.

В статье поднимается вопрос о существенных изменениях характера современного образования, которые все более явно ориентируют его на свободное развитие личности, на творческую инициативу, самостоятельность, конкурентоспособность, мобильность будущего специалиста. В качестве результата

образования в совокупности мотивационно-ценностных, когнитивных составляющих выступают понятия компетенция и компетентность. Выделены три этапа становления компетентностного подхода в образовании, раскрыта их содержательная характеристика. Особое внимание уделено структуре профессиональной компетентности учителя, конкретизированы четыре ее блока. Определены пять ключевых компетенций.

Ключевые слова: *компетенция, компетентность, компетентный.*

Ulyatovskaya E. A. Scientific status of the concept of «competence» and «competency» in the system of higher education.

The article raises the question about significant changes in the nature of modern education, where the concepts competence and competency appear as the result of education. It is highlighted that key competences play the role of indicators defining adequate manifestation of human social life in contemporary society.

Key words: *competence, competency, competent.*